

Tarihte Çeviri

Rezan Kızıltan

Aydınlanma ve Erken Romantizmin Edebi Çeviri Kuramları

Barok Çağda Otuz Yıl Savaşlarıyla yaşanan mistisizm, öbür dünyaya dönük karamsarlık ve koyu mezhep yandaşlığının insanlığa bir yarar sağlamadığı gerçeği, 18. yüzyıl Avrupasının düşünce sisteminde önemli bir dönüm noktası oluşturur. Artık gerçeğe ulaşmada tutulacak tek yol, sistemli bir şüphenin önderlik edeceği akıl yoludur.

Descartes (1596-1650) Fransa'da, önceki yüzyılda insanı düşünen bir varlık olarak nitelemiş, var oluşunu düşünme yeteneğiyle açıklamıştır. Evrensel dil fikrini ortaya atar: "Nasıl, var olan tüm bilgilerde, o bilginin yalnızca aynı temel özelliği, aynı insan mantığının temel niteliği tekrarlanıyorsa, o zaman tüm sözlerin temelinde de dilin yalnızca aynı genel mantık şekli yatmaktadır. Gerçi sözcüklerin niteliği ve niceliği bu mantığın sınırlarını belirlemekle beraber onu tanınmayacak hale getiremez. "

Çeviri anlayışının dil ve edebiyat kuramları temeline dayandığı görüşü, tüm çeviri tarihi ve sistematiği için geçerlidir. Aynı şey Aydınlanma Dönemi çeviri kuramları için de söz konusu olduğundan, evrensel dil kuramının ardından, bu dönemde geçerli olan dil kuramına kısaca değinmekte yarar var.

"Dil, düşüncenin dilden çıkan seslerle ifadesidir...0 zaman, sesle düşünce arasında bir ilişki olması gerekmez. Çünkü tecrübeler, bir takım düşüncelerin çeşitli dillerde çeşitli seslerle ifade edilebildiğini göstermiştir. Bir sesin anlamının insanın isteğine bağlı olduğunu söylemek daha

* Prof. Dr. , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Ab. Dalı

²⁸ E. Cassier, Philosophie der Symbolischen Formen I. Darmstadt, 1964, 68; Koller 1992: 70; Kloepfer 1967:44

*doğru olacaktır. Buna göre dil, düşüncenin insan keyfiyetine bağlı işaretlerle anlatılması demektir.*¹²⁹

Winkler ve çağdaşlarının bu ve benzeri görüşleri, dönemin güncel dil ve çeviri kuramı ilkelerini dile getirmektedir. 'Düşüncenin işareti sayılan sözcükler, iletişimde bulunmaya yaramakla insanın toplu halde yaşamasına olanak sağlamış olurlar, anlayışı Wolffun düzene koyarak savunuculuğunu yaptığı akılcı dil felsefesini yansıtmaktadır.

İnsan aklının birliğinden yola çıkarak dili ortak bir mantık ürünü şeklinde ele alma anlayışının ardından, uluslararası ortak bir yapay dil yaratma girişimleri başlar. Bu anlayış, çeviriye de yansiyarak mekanik çeviri için ilk programlama denemelerine girişilmesine yol açar.

Dönemin aydınlarının düşünce sistemini önemli ölçüde etkileyen bu şahsiyetler ve girişimlerin yanı sıra, Almanya'daki çeviri kuramına yön verecek çok gelişmiş iki kuram vardır: Bunlardan biri Fransa'da Pierre Daniel Huet, diğeri İngiltere'de John Dryden tarafından ortaya atılmıştır.

Filozof **P. Daniel Huet'in** (1630-1721) Fransa'da 1661 yılından itibaren üzerinde çalışmaya başladığı ve Alman çeviri tarihinde benzeri görülmemiş bir çeviri çalışması vardır. 'Kusursuz Çeviri' anlayışını üçlü bir tartışma şeklinde kaleme aldığı bu Latince yapıtın birinci bölümünde, Antik dönemden Hümanizmaya kadar tüm akımların önemli temsilcilerini yorumlarıyla birlikte ele alır ve çeşitli çeviri türleri konusunda önerilerde bulunur. Senger, çağdaş Alman kuram koyucuların da bu değerli yapıttan yararlandıklarını ileri sürerek Venzky ve Gottsched'i örnek vermektedir.

Huet, bir yandan çeviriye giderek daha dar anlamda ele alırken, aynı anda 'yorum' (Interpretation) kavramını ise en geniş anlamıyla tanımlar. Böylelikle çağmın yaygın çeviri anlayışından yana tavrını koyar: Çeviri, anlamaya hizmet eden araçtır. Dar anlamdaki çeviriye bu tanıma dahil etmez. O tür çeviri dil öğrenmek veya üslup çalışmalarına hizmet etmek amacıyla yapılır. Huet çeviri yöntemlerini temelde ikiye ayırmıştır. Birinci yöntem çevirinin çevirmen veya okuyucunun zevkine yada eğitim düzeyine hitap etmesidir. İkincisinde ise yalnızca yazarına hizmet etmesi. Antik çağdaki Latin çevirmenlerin Yunancadan yaptıkları çevirileri birinci gruba örnek gösterir ve kuramcılarını olarak da Cicero ve Quintilian'ın adını verir.

M. Johann Heinrich Winckler, "Gedanken von der Schönheit der Sprachen überhaupt", Der Deutschen Gesellschaft in Leipzig, Eigene Schriften und Übersetzungen in gebundener und ungebundener Schreibart, Leipzig, 1735 (I. Aufl. 1730), 70-108; Senger 1971: 34.
Senger 1971: 18

Huet'in çeviri anlayışına göre, kaynak metne hiçbir şey eklenemeyeceği veya çıkarılamayacağı gibi, çevirisi her yönüyle aslının olabildiğince aynısı olmalı, ona sadık kalmalıdır. Bir aynaya benzettiği çeviri eylemi, yazarın bu yansısını güzelleştiremez veya daha anlaşılır kılamaz. Her türlü değişiklik yasaktır. Çevirmen yazarı övgüye değer özellikleriyle olduğu gibi bırakmalı, hatta alay konusu edilmesine neden olan yanlışlarını bile düzeltmemelidir. Şimdiye kadar Kutsal Kitap çevirileri için geçerli olan bu tutum, bundan böyle diğer alanlarda da sürdürülmelidir. Benzer bir sadakat anlayışındaki aynı motivasyon daha sonra Schleiermacher'de görülecektir. Bunda tabii ki hümanist geleneğin de rolü vardır. Çevirmen önündeki metne duyduğu saygı nedeniyle, yazarı hakkında düşüncesizce bir yargıya fırsat vermemeli veya kendi düşüncesini ona dikte ettirmemelidir. O, ana dili elverdiği ölçüde, ki bu sınırı geniş tutmak lazımdır, katı bir biçimde aslına bağlı çevirmelidir. Ancak, diller arasındaki farklılık buna engel olduğu için, çevirmen kaynak metnin niteliği doğrultusunda bir yöntem belirlemek zorundadır. İncil çevirisi konusunda örnek aldığı kişi Hieronymus'dur. Bu metin türünde, sözcük seçiminde ve söz diziminde en katı anlamda sözcüğü sözcüğüne çeviriyi ilke edinir. Eldeki sözcük dağarcığı yeterli değilse, kullanımdan kalkmış eski sözcüklere baş varmalı, hatta yeni türetmelere gitmelidir. Burada farklı bir 'çeviri dili' anlayışı sezilenmektedir. Gerekliğinde, mantığa aykırı düşecek şekilde bile çevrilebilir. Çeviriyi ancak bilginler ve gerçek aydınlar yapabilir. Çünkü çevirmen yalnızca elindeki metni değil, yazarın tüm eserlerini ve özelliklerini bilmelidir. Çeviri aslına boyun eğen bir etkinlik olmakla birlikte, aslı kadar önemlidir. Felsefi metinler konusunda, sözcüğe bağlı çeviriyi önerir. Zira bu alanda terminoloji sorunu yaşanmaktadır. Amaç dilde karşılığı olmayan kavramlar aynıyla verilmeli ve bir dipnotla açıklanmalıdır. Mecazlar ve deyimler konusunda da aynı yol izlenmelidir. Sözcüğün yarattığı imgelemin dipnotla açıklanması, çevirmeni yazarın kastettiğini değil, kendi anladığını aktarmaktan ve mecazi anlamı bozmaktan alıkoyar.

Çalışmasının ikinci bölümü, tarih boyunca dünyada o güne kadarki en iyi çevirmenleri ve yapıtlarını ele almakta olup kuram hakkında başkaca bilgiye yer vermemektedir.

İngiltere de çeviri kuramları alanında Almanya'dan ileridir. 17. yüzyılın sonunda çok gelişmiş bir çeviri kuramı vardır. Bu kuramın temsilcisi olarak Dryden'in anılmasının nedeni, İngiltere'yi çok etkilemiş ve Almanya'da da en tanınmış kuramcı olmasıdır.³¹

³¹ a. g. e.: 24

John Dryden (1631-1700), çeşitli çeviri yöntemlerinden söz ederek bunları '*sözcüğü sözcüğüne*' (metaphrase), 'serbest çeviri' (paraphrase) ve '*taklit*' (Imitation) şeklinde sınıflandırır. Kendisi ikinci yöntemi, serbest çeviriyi benimser. Sözcüğe endekslenmiş aşırı titiz *motamo* yöntemiyle iyi çeviri üretmek mümkün değildir. Çevirmenin sözcükleri, fikirleri, vezin ve uyakları büyük titizlikle amaç dilde aramaya ve oluşturmaya çalışmakla kendi tutsaklığını yaratmış olmasını çığınca bulur.

Sözcüğe aşırı bağlılığın karşısındaki diğer aşırılık da serbest taklittir. Bu yöntemde yazardan yalnızca, yeni bir yapının yaratılmasında esin kaynağı olarak yararlanır. O çeviri, aslında yazarın adını taşıma hakkına sahip değildir.

Çeviride orta yol denebilecek 'paraphrase', iddialı, titiz, güç bir sanattır. Her iki dile tümüyle hakim olmayı gerektirir. Bunun da ötesinde, çevirmenden şair olmasını bekler. Yabancı dile tam anlamıyla hakim olmak demek, aynı zamanda, kaynak metinde yazara özgü olanı, yazarın üslubunu dilin genel kullanım şekline ayırabilecek, yani bireysel ve ulusal olanı görebilecek yetide olmak demektir. Çevirinin güçlüğü, çevirmenin özgür olmayıp yaratılmış bir örneğe göre çalışmak zorunda kalmasından kaynaklanmaktadır. Dryden'e bakılırsa, başarılı çevirinin püf noktası, çevirmen ve yazarın yaratıcılıkta aynı düzeyde olması ve yazarın karakterini yansıtması ilkesidir. Karakter ile kastedilen, yazarı o yazar yapan nitelikler, onun üslubu, üslup araçları ve yaratıcılığıdır. Bu karakter, çeviride dokunulmaması gereken özdür. Tabii ki, bu karakteri ortaya koyan sözcükler de titizlikle ve hatta olabildiğince aynıyla aktarılmalıdır. Ancak bu alandaki normları ve sınırı tayin edecek ölçü, amaç dildir. Dil, anlamın elbisesidir. Bu elbise asla çirkin olmamalı, iğreti durmamalı, üstüne oturmalıdır. Ancak yaratıcılıkta yazarla aynı düzeyde olan çevirmen, çeviride 'değişiklik' diye nitelenen şeyi yapabilir. Yazar gibi davrandığı için, gerekli gördüğü yerde ilave yapar. Buna karşın çıkarma ve kısaltmaları yaratıcılık anlayışıyla açıklayamaz, bunları dillerin farklılığına bağlar ve daima amaç dilden yana karar verir. Görüşlerini savunurken '*tarihi*' ve '*bakış açısı*' gibi iki yöntemden söz eder. Bunun için, 17. yüzyıldan başlayıp 18. yüzyılın ilk yarısına kadar geçerli olan çeviri yaklaşımı denebilecek bir formül bulur:

*"Onu, İngiltere'de yaşamış ve bu çağda yazmış olsaydı, konuşmuş olacağı İngilizceyle konuşturmalıyız."*³²

³² Dryden, "A Discourse Concerning the Original and Progress of Satire: j(Dedication)", 1693 Bd. 2, 113; Senger 1971: 27

Bu yaklaşımıyla, geçmiş ile bugün arasındaki gelenek farkına dikkat çekmekte ve yabancı gelenekleri herkesin anlayacağı bir dille aktarmayı hedeflemekte ve böylece çeviride eğitici bir amaç güttüğünü vurgulamaktadır.

Bu dönemin kuramcıları aynı zamanda çevirmenlik de yaptıkları için, çeviri sürecinin güçlüklerinden haberdardılar. Dillerin çeşitliliğinden kaynaklanan sorunların, dillerin birliği prensibine dayalı mantık yürütme yoluyla uygulamada kolayca çözüm bulamayacağını bilmektedirler. Dillerin kendilerine has nitelikleri olduğu gerçeğini kavramak ve kabul etmek gerekmektedir. Bu süreç, çeşitliliğin kuramsal düzeyde ele alınışı bakımından da o dönemin tipik anlayışını sergilemektedir. Söz konusu çeşitlilik kendi içinde gruplandırılmaktadır.

Aynı süreç, pek çok çeviri kuramının çıkış noktası olan "*Babil*" anahtar sözcüğü ile ilgili tartışmalar ve etimolojisinin ele alınışında da görülmektedir.

Sisteme dayalı dil kuramında, 'herkesin anlaşma aracı olarak kullanabileceği bir tek dil olabilir' görüşüne yer verilmekle birlikte, henüz böyle bir özel dil oluşturulamamıştır. Prensipite mümkün olabilecek bu tür bir dilin mevcut olmayış nedeni, 'tarihi dil kuramı' ile açıklanmaktadır. Dillerin kökeni ve gelişimiyle ilgili pek çok çalışma, Tevrat'daki Babil dil kargaşasına dayanmakta, ondan yararlanmaktadır.

Bununla birlikte, bu çağdaki dil ve çeviri kuramlarının gelişiminde, İsviçrelilerin ulusal niteliklerin dile olan etkisi hakkındaki kuramı önem kazanır. Bu kuram Bodmer'in "Von der erfordernten Genauigkeit beym Uebersetzen" (1746) başlıklı çalışmasındaki görüşleriyle doruk noktasına ulaşır. Bodmer ve Gottsched farklı yönlerden ele almış olsalar da, dillerin çeşitliliği konusuna yoğunlaşır ve Almancanın eksikliğini ulusal niteliklerine bağlarlar. Kastettikleri, daha ziyade dilbilgisi ve üsluptur. Çeşitli ulusal nitelikler tanımlanır. Kullandıkları dilin üstün yanları belirlenir. Ve Gottsched sonunda, Almancanın diğer dillerle aynı değerde, aynı üstünlükte olduğu sonucuna varır. Bu arada, dil-ulus arasındaki ilişki ortaya konmaz. Farklı ulusların dilleri, farklı açılardan ele alınmaktadır. Dil olgusunun özü, dilin kapsamı, anlam, fikir ve kavram bundan etkilenmez. Aydınlanma Dönemi dil anlayışında da asıl önemli olan budur. Yani, daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün diller aynı cinsten, aynı kapsamda olmasa da tüm diller özünde aynıdır. Düşünceyi işaretler yoluyla ifade etme yetileri de birbirine eşittir. Bununla birlikte, gelişmişlik dereceleri ve yetkinlikleri farklılık gösterir, örn. 'zengin', 'güçlü', 'rahat' diller gibi. Bu özelliklerin eksikliği, bir dili değersiz değil, sadece daha az değerli kılar.

Ulusal niteliklerin iklim, doğa ve dille olan bağıntısına ilişkin bu yeni öğretinin etkisi, bu bağıntıyı somut olarak yansıtan 'deyim'ler konusundaki çeviri kuramında ortaya çıkacaktır. Deyimler bir ulusun aynasıdır. Breitingen'in bu saptamaya katkısı, söz konusu bağıntıyı kurmuş ve çeviri kuramına dahil etmiş olmasıdır. Bir dildeki deyimlerin, başka bir dilde genellikle karşılık bulamamasının nedenini bu kuramıyla açıklar:

*"Dillerin bu farklılığı, bir yandan çeşitli yaşam tarzlarının ve o ulusa has alışkanlıkların her dilde, başka hiçbir dilde aynı şekilde verilemeyecek sanatlı ifadeler yaratma ve kullanmasıyla oluşur. Öte yandan bu farklılık, farklı ulusların farklı duygu ve düşünceleri olmasından ileri gelir. Bunlar da başka türlü değil de ancak öyle ifade edilebilir. Deyimlerin çıkış noktası bu iki kaynaktır. İşte bu kaynaklar yüzünden (duygu, düşünce) başka dillere sözcüğü verilemeyip yalnızca mantığa dayalı açıklama yapmak gerekmektedir."*¹³

Ne var ki bu yeni öğretilerde şaşırtıcı olan, çeviride geline nokta. Çevirmen, kaynak yapıtta karşılaştığı deyimlerdeki bu özgünlüğü ve ulusallığı çevirisine yansıtmak yerine, mantıki açıklamalarla belli ölçüde nötürleştirir.

Aydınlanma Çağı edebiyat teorisinin başlangıcı, özellikle **Christian Wolff'un** (1679- 1754) dil felsefesine, onun anlayışı da, döneminin 'düşüncenin evrenselliği' inancına dayanır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu inanca göre düşünülen konular ve tasarım öğeleri prensipte tüm dünyada aynıdır. Bütün insanlar aynı şekilde örgütlendiğine göre, düşünce ve konularla ilgili sabit bir düzen olması gerekmektedir. Her dil, bu düzenin ifadesidir ve ifade biçimini kendi iradesiyle belirler. Bu nedenle çevirinin güçlüğü, sözcük farklılığından değil, her dilin kendine has söz dizimi oluşundan kaynaklanır. Düşünce düzeni, ancak söz dizimi amaç dildeki alışkanlıklara uyduğu takdirde oluşacağından, bu gerçek dikkate alındığında sorun da teknik yönden çözülebilir görülmektedir.

Gottsched'in "Eleştirel Bir Edebiyat Sanatı Denemesi" Wolff'un edebiyat yoluyla eğitim idealinin ilk sistematik uygulamasıdır. Wolff'un

Joch. Jac. Breitingen, "Forts. der Crit. Dichtkunst". bkz. Senger 1971: 44 - 45 ("Dieses verschiedene Merckmah der Sprachen entsteht einestheils von dem Gebrauche, der wegen und nach der verschiedenen Lebensart und den eigenen Gewohnheiten der Völker in einer jeden Sprache gewisse figurliche Ausdrückungen vor andern eingefü. ihret und gleichsam eingeweiheit hat, so da diese sich in keiner andern Sprache mit eben denselben figurlichen Zeichen recht genau geben lassen. ")

felsefesine eklediği '*güzel*' (estetik) kavramıyla, bu öğretiyi estetik unsurlara da uygulanır kılmıştır.

Bu nedenle Aydınlanma Çağı çeviri kuramına Gottsched'le başlamak yerinde olacaktır.

Johann Christoph Gottsched (1700-1766) edebiyat kuramcısı ve aynı zamanda karısı L.A.V. Gottsched gibi çevirmendir. Dryden, Bayie, Fenelon, Racine ve Leibniz'i Fransızcadan Almancaya aktarmıştır. Büyük ölçüde felsefe metinleri ve birkaç oyundan ibaret olan çevirileri teorik bakımdan önem taşımamakla birlikte, eğitime isteğinin göstergesidir. Çeviri olgusuyla yoğun olarak ilgilenmesine karşın hiçbir yapıtında doğrudan çeviri eleştirisine yönelik gelişmiş bir kuram sunmamıştır. Konuyla ilgili görüşlerini öncelikle edebiyat ürünü yaratmanın güçlükleri kapsamında ele almıştır. Nedenine gelince, o dönemde çeviri farklı bir taklit yolu olarak değerlendirilmektedir. Gottsched de başlangıçta çeviriyi bağımsız bir edebiyat ürünü olarak kabul etmez.

Gottsched, hangi dilden olursa olsun, her çeviri için iki ana ilke ileri sürer: Çevirmen yorumlama yoluna başvurmamalı ve amaç dil kurallarına bağlı kalmalıdır. Çeviriye getirilen bu yorum yasağı, edebi sanatların aktarılmasından daha ağır basar. Almancanın dil kuralları daha çok önem taşıdığı için, çevirmenin kaynak metindeki hece vezninden uzaklaşmasına izin verilir. Çeviri metin, Almancadaki dil ve estetik kurallarına olabildiğince uymalı ve okuyucu tarafından yadırganmadan zevkle okunmalıdır. Gottsched'e göre, kaynak metinler Almancayı geliştirmedikleri gibi içerik bakımından kötü oldukları için zarar da vermişlerdir. Örnek olarak, Antik çağdan Romalı Seneca'yı, Ovidius'u ve daha sonra İsviçreli Breitinger ve Bodmer'le aralarında görüş ayrılığına neden olan Milton'un, "Paradise Lost" (Yitik Cennet) adlı eserini örnek gösterir. Ona göre İngilizce kaynak metnin kötü bir örnek olması bir yana, çevirisi de başarısız olmuştur.

Gottsched çeviriyi tamamen olumsuz bir girişim olarak değerlendirmez. Almancanın sanat kurallarına uyması koşuluyla, yararlarını da yadsımaz. En fazla övdüğü çevirmen Martin Opitz'dir. Ancak beğenisi ya da eleştirisi, çeviri yapıya yönelik değildir. Çeviriyi övdüğü zaman, herşeyden önce içerik ve üslup bakımından örnek niteliği taşıyan kaynak yapıtları ve Alman edebiyatına yararlarını kasteder. Çevirmenin başarısından ancak ikinci derecede söz eder. Çevirinin kaynak dilden veya ikinci dilden yapılmış olması hiç önemli değildir, yeter ki çevirmen örnek oluşturacak kaynak yapıtı kurallar doğrultusunda aktarsın. Bu bağlamda çevirmen için beş kural koyar: 1. Dile hakimiyet 2. Sözcükler üzerinde tek

tek durmak yerine anlamı vermek 3. Amaç dile yadırgatıcı gelmeyecek şekilde aktarmak 4. Söz sanatlarını olabildiğince korumak. 5. Bölme ve değiştirmeyi ancak zor cümlelerde yapmak.

Bütün bunlar, bir kuramdan çok, kuram denemesi gibidir. Gelişmiş bir çeviri kuramının oluşturulması Venzky'e düşmüştür.

Georg Venzky (1704-1757) görüşlerini benimsediği Gottsched ekolüne dahildir. Gottsched yapılan çevirileri korkunç bulmasına ve şiddetle eleştirmesine karşın, yapıtlarında çeviri kuramına fazla ağırlık vermediği için olsa gerek, Venzky kendisini bu konuyu daha sistematik bir biçimde ele almakla yükümlü görmüştür. "Başarılı Bir Çevirmenin Portresi" (Das Bild eines geschickten Übersetzers)³⁴ adlı incelemesinde Gottsched ve ekolünün çeviri anlayışını ele almıştır. Gottsched gibi onun da eğitici yanı ağır basmaktadır. Çeviri öğretilbilir görüşündedir. Çalışmasının amacı, başarılı çeviriye giden yola işaret etmek ve Gottsched'in nazım ve dil sanatı anlayışındaki genel ilkelerinden hareketle, çeviri alanında noktalama işaretleri ve imlaya kadar, genel geçer kurallar belirlemektedir. Venzky'e göre, çeviri kaynak metni anlama aracıdır ve iyi yapılmışsa aslının yerine geçebilir. Anlaşılabilirliği sağlamak için, nazım gerekirse nesir olarak çevrilebilir. Sadece kafiyeyi tutturmak için, aslında olmayan ilaveler yaparak anlaşılabilirliği zorlamaktansa nazımı nesire dönüştürme yoluna gidilmelidir. Anlama bağlı çevirmeli, ama gerekli yerlerde fazla uzun olmamak kaydıyla açıklamalar yapmalıdır. Hatta çevirmen, yazarın fikrine katılmadığı yerlerde de kendi görüşünü bir dipnotla aktarmalıdır. Ancak değişiklikler metin üzerinde değil, sayfanın altında yapılmalıdır. Çevirileri sınıflara ayırır: 1.Doğal (natürlich) 2.Serbest (frey) 3.Genişletilmiş (vermehrt) 4.Daraltılmış (verstümmelt) 5.Dipnotlarla açıklanmış eksiksiz çeviri (vollständigste). Böyle titiz bir ayrıma Gottsched'de rastlanmaz.

Venzky'e göre çeviri, öncelikle dil araştırmalarına olanak sağladığı, sonra da kaynak metindeki fikirlerle karşılaşılma olanağı sunduğu için, yararlı bir faaliyettir. Ancak herhangi bir kitap değil, yararlı olanlar çevrilmelidir. Hatta, yararlı kitaplardaki yararsız kısımlar da çeviriye alınmamalıdır. Anlaşılması güç yerler anlaşılır şekilde aktarıldığında, aslından daha iyi bir yapıt üretildiğinin bilincinde olmak gerekir. Yazarın bir fikri eksik bıraktığı yerlerde ilaveler yaparak o fikri tamamlamak lazımdır. Ancak bütün bunlara rağmen Venzky çevirmenden yazara bağlı olmasını, onu kopya etmesini ister. Kurallar çerçevesinde yapılmış çevirinin başarılı

³⁴ Georg Venzky, "Das Bild eines geschickten Übersetzers". Beiträge, Stück IX, 59 - 114; bu konuda bkz. Thomas Huber, "Studien zur Theorie des Übersetzens im Zeitalter der dt Aufklärung 1730 - 1770". Anton Hain Verlag, Meisenheim am Glan, 1968, 28

olacağını savunur. Çevirinin değerlendirilmesinde ele alınacak ölçütleri aşağıdaki noktalarda toplar:

1. Kaynak metindeki sözcükler, yorum katılmadan anlaşılır bir biçimde aynıyla verilmelidir.
2. Sözcükler, deyimler, bunların biraraya ve yan yana gelişi üsluba uymalıdır. Çünkü her üslup bu sözcükler ve söz sanatları bileşiminden doğar.
3. Çeviri anlaşılır olmalıdır.
4. Çevirinin dili arı olmalı, yani modası geçmiş, yadırgatıcı, yeni yaratılmış veya yöresel sözcükler barındırmamalıdır.
5. Anlaşılmaz, kapalı yerler dipnotlarla açıklanmalıdır.

Venzky'nin bu makalesindeki görüşleri Gottsched'in çeviri ve kaynak metin arasındaki içerik benzerliği konusunda öne sürdüğü ana ilkeleri yansıtmaktadır. Diğer taraftan, belli bir sisteme oturmamış bazı eleştirileri vardır. Çeviri amaç dili zorlamamalı, ancak aslının o yabancı güzelliğini de yansıtmalıdır. Bu ilkeyle, çevirmen kendi diline yabancı fikirleri aktarmaya, bilinmeyen güzellikleri ifade etmeye ve çekinmeden o alışılmamış, olağanüstü nitelikleri kendi okuruna tanıtmaya ve yaygınlaştırmaya çağırılır. Böylece, dilin yabancılığı düşüncelere de taşınır ve sadece içeriğe yönelik çeviri anlayışı tamamen kuşkuyla karşılanır.

İsviçre'li **Johann Jacob Breitinger** (1701-1776) Gottsched ekolünün içerik örtüşmesine ilişkin bu görüşlerine, bir de biçimde örtüşme koşulunu getirir. "Eleştirel Edebiyat Sanatının Gelişimi" adlı yapıtında çeviri anlayışını açıklar:

*"Bir çevirmenden beklenen, sağlıklı ölçütler doğrultusunda seçtiği kaynak yapıtta yer alan kavram ve tasarımları aynı düzen, aynı kapsam ve ilişkiler bağlamında ve aynı derecede güçlü bir vurguyla, kendi ulusunun kabul ettiği ve kullandığı işaretlere dönüştürmesidir. Çevirmen, kaynak yapıttaki fikirlerden doğan tasarımların okuru üzerinde bıraktığı etkiyi aynıyla kendi amaç dil okurunda da yaratmalıdır. Çeviri aslına yaklaştığı oranda övgüye değer bulunur. Bu nedenle, çevirmen kaynak yapıttan fikir, kapsam ve biçim bakımından uzaklaşma özgürlüğünü seçmeme gibi kesin kurallar koymalıdır. Bütün bunlar aynı kalmalı, yalnızca onları dile getiren işaretler değiştirilmelidir."*¹⁶⁵

³⁵ J. J. Breitinger, "Fortsetzung der Critischen Dichtkunst". Zürih, 1770, 139; Kloepfer 1967: 45

Böylece sadık çeviri onda doruğa ulaşmış olur. Burada sözü edilen tasarım ile Gottsched'in kastettiği tasarımın aynı şey olup olmadığı tartışma götürür. Ayrıca dil malzemesinin büyük bir bölümünün gerçekten eşdeğer karşılıkları bulunduğu görüşüne de kesinlikle katılmaz. Bu karşılıkların daha çok dile temel oluşturan malzemeler için söz konusu olduğunu, deyimler, mecazlar gibi alanlarda durumun tamamen farklı olduğunu ileri sürer. Eş anlamlı sözcüklerin her dilde değişik olduğunu ispatlar.

Breitinger bir anlamda Gottsched ekolünün yaptığı ön çalışmaları değerlendirmiştir. Çeviriyi, 'aslına bağlı' ve 'taklit' olmak üzere iki gruba ayırır. Mevcut kurama katkısı, biçim ve etki konusundadır. Breitinger kaynak yapıta önem verdiği için, amaç dil okuyucusunun kaynak eseri okur gibi etkilenmesini ister. Bu beklenti yenidir. Değerlendirmede ölçü, 'akıl' değil 'duygu'dur. Bu durumda 'sadakat' kavramında da küçük bir değişiklik söz konusu olmakta, ağırlık kavram örtüşmesinden etki örtüşmesine kaymaktadır. Yani önemli olan etkidir, dolayısıyla 'sözcük' önem kazanır. Her sözcük sadece düşünceyi dile getiren bir araç olmakla kalmadığı için kendi çapında önemli ve gereklidir, asla 'fazla' değildir.

Breitinger de Gottsched gibi deyimleri aynıyla aktarmaya karşı çıkar. Çok modern bir öneride bulunarak çevirmenin geleneksel kalıp sözleri, kaynak metinde geçtiği yerde çevirmek zorunda olmadığını ileri sürer. Almancada var olan bir kalıp sözcük bir başka yerde kullanılabilir. Her dil için farklı duygulanımlar ve düşünce tarzları vardır, bunlar zorunlu olarak o tarzdaki ifade kalıplarına dökülür.

Breitinger'in çeviri kuramı bütün olarak ele alındığında, görüşlerinin temelinde yatan düşünceyi şöyle özetlemek mümkün: Diller ve aynı zamanda çeşitli dil kullanımları arasındaki farklar, öncelikle 'neyi' nitelediklerinden değil 'nasıl' nitelediklerinden ileri gelmektedir. Yani asıl önemli olan 'üslup'tur. Ve bu üslup hakkıyla amaç dile aktarıldığı takdirde okurun duygularını harekete geçirir.

İsviçreli **Johann Jacob Bodmer** de (1698-1783) meslektaşı Breitinger gibi bazı konularda Gottsched grubunun fikirlerine katılmamakla birlikte, 1730'lu yıllara kadar onlarla genelde görüş birliği içindedir. Ancak 1739'da yollar tamamen ayrılır ve uzun süre birbirlerine düşmanlık beslerler. Sonunda bu iki meslektaş Gottsched'in görüşlerini aşarlar. O dönemde Almanya kendi edebiyat ürünleriyle övünür, dışardan ithal edilen her şeyi reddederken, onlar da Almanca konuşuyor olmalarına karşın, Gottsched gibi Almancayı ayrıcalıklı görmez, dile ve edebiyata daha yansız ve evrensel yaklaşır, başka ülkelerin bu konudaki eleştirilerini fazlaca dikkate almazlar. Almancanın itibarını arttırmak için değil sahip olduğu

sanatsal niteliklere gönül verdikleri için şiir yazar ve ulus farkı gözetmeden tüm büyük şairlere hayranlık duyarlar.

Bodmer, 1732'de Johann Milton'un "Yitik Cennet"ini, Almancaya sonunda bir kahramanlık destanı kazandırmak veya Almanların bu türde ürün vermelerini sağlamak amacıyla bir örnek sunmak için değil, belki ilk kez bütün bunların da ötesinde yabancı bir şaire duyduğu katıksız hayranlık nedeniyle çevirmiştir. Kendi yaratıcılığını Milton'u bir başka dile aktarmak için kullanır, o şairin kendi ulusu içinde de okuyucu bulması için yapmıştır bunu. Amacı, çeviri yoluyla okuyucunun zevkini geliştirmek veya oluşturmak istediği şiir sanatı kuramı için bu yapıtları malzeme olarak kullanmak değildir. Bütün bunlar, giriştiği çeviri faaliyetleri sonunda gelişir, sebep değil sonuçtur.

Bodmer, çevirmenin kaynak metinde bulduğu kusursuz düzen, kapsam ve bağlama hak ettiği önemi vererek eşdeğerde aktarması ve amaç dildeki üslubla okurunun duygu dünyasında aynı etkiyi yaratması gerektiğini savunur. Bretinger'le paylaştığı bu ilkeler doğrultusunda yaptığı Milton çevirisi, bir yandan çağında büyük yankı uyandırırken öte yandan Gottsched'le kalem savaşına girişmesine neden olacak kadar büyük görüş ayrılığına yol açmıştır.³⁶ Bu tartışmada da, Gottsched grubu için tipik olan bir yaklaşım sergilenmektedir. Tartışmaya yol açan nokta, çeviriyle ilgili sorunlardan çok kaynak metnin niteliklerinden, özellikle içeriğinden duyulan kuşkuudur.

Gottsched'in İsviçrelilerle giriştiği yoğun tartışmalara **Gotthold Ephraim Lessing** (1729-1781) de katılır. "Ein Vademecum für den Hern sam. gotth. Lange, Pastor in Laublingen..." (Berlin 1754)³⁷ adlı yapıtı, çeviri eleştirilerinin başlangıcını oluşturur. Lange'nin Roma'lı şair Horatius'dan yaptığı çeviri hakkında yazdığı bu çok sert ve polemik eleştiri esas itibarıyla Lessing'in filolojik görüşlerine dayanır. Çevirmenlerin yeterince eğitilmiş olmadıklarını ileri sürer. Bu yalnız Lange'nin yapıtı için değil, bütün Horatius çevirileri için geçerlidir. Çevirmenler kaynak metne çok bağlı kaldıklarından, ya yanlış ya da anlaşılmasız aktarımlarda bulunmaktadır:

"Çevirmen, çevirdiği metni çapraşık kılsa bu sadakat değil sadakatsizliktir."³⁸

³⁶ Huber 1968: 36-45

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. a. g. e.: 47

³⁸ Lessings Werke, hrsg. v. Julius Petersen und Waldemar v. Olshausen, Bd. XIV, 112; a. g. e.: 48

Lessing'e göre, çevirmen kaynak metne sıkı sıkıya bağlı kalmamalı, anlaşılabilirliği sağlayabilmek için, gerektiği yerde onu aşacak bilgiye sahip olmalıdır. Öte yandan aslıyla çevirisi arasında içerik bakımından örtüşme sağlanmalıdır. Lessing bu görüşüyle Gottsched ekolüne yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Gottsched ile arasındaki fikir ayrılığı yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte, Gottsched çeviriye eğitici açıdan bakarken Lessing'de bu yoktur. Aralarındaki farkın belirginleştiği bir başka nokta da, Gottsched Alman dilinin kurallarını kaynak metindekilere yeğlediğinden, nazımı nesirleştirmekten yanayken, Lessing'in buna karşı çıkmasıdır. O, nazımın nazım olarak çevrilmesini şart koşar. Kafiye bozulmamalıdır. Bunun dışında, çeviri yöntemiyle ilgili bir kural belirlememekle birlikte içeriğin doğru aktarılması gereği üzerinde durmaktadır. En azından fikir doğru aktarılmalı ki, okuyucunun eleştirel düşünme yetisi gelişsin. Bu bakımdan yanlış çevirileri çok tehlikeli bulur.

Modern Çeviri Teorisinin Başlangıcı

18. yüzyılın ikinci yarısında Diderot ve Johann Georg Hamann Aydınlanma Çağı çeviri kuramını ortaya atarlar. **Denis Diderot** (1713-1784) için, yazarı bir başka dilde gerçek anlamda yaşatmayı başaran çeviri mümkün değildir. Johann Georg Hamann (1730-1788) ise, bunun aksine 'dil çeviridir' düsturunun temsilcisidir. Diderot araştırmalarında '*Langue commune*' ve '*langue du sentiment*' ayrımı yapmaktadır. Birincisi, yani genel anlamda dil, sınırlı, anlaşılır ve açıktır. Düşünceleri dile getirir ve en mükemmel ifadesini felsefede bulur. Diğeri bireyin his ve algılarının ürünüdür. Bu ikisi hiçbir şekilde aynı olmadığı için, aynı düşüncüyü, aynı dil araçlarıyla aktaran iki ifade arasında yalnızca görünürde bir özdeşlik vardır.

Bireyin duygu dili sonsuzdur, mantıkla kavramaya dayanmaz, sayısız bireysel dillere ayrılır ve yaratıcı yazarda en mükemmel ifadesini bulur. Bu dil, normal dilin yetersizliğinin ve iletişimsizliğinin üstesinden gelir.

Yazar, sürekli etkileşim içinde devinen duygu ve hayal gücünden hareket ederek salt konu aktarımını aşar. Sembollü dilinin ritmik büyüyle hiyeroglif benzer bir örgü yaratır. Bu örgü, yazarın ikna gücüyle okuyucuyu onun duyumsadığı duyguların benzerlerine sürüklemeyi başarır.

Bu edebiyat kuramınının çeviri için önemi, birbirine sıkı sıkıya bağlı içerik ve üslup birliğini, edebi dilin en önemli ögesi olarak görmesidir. Tabii buna bağlı olarak da, Aydınlanma Döneminde önemsenmeyen anlamlı dil öğelerini 'büyülü uyum'u yaratan yegane araç olarak görmesidir.³⁹

³⁹ Bu konu için bkz. Koller 1992: 47 v. s.

Zengin iç dünyasını ana dilindeki anlamlı ve büyümlü ifadelerle dile getiren yaratıcı yazarın bu tekrarı olanaksız yaratma eylemi, edebiyatın çeviri yoluyla aktarımını imkansız kılar.

Modern dil anlayışının kurucuları arasında sayılan bu iki kuramcından Hamann'ın Diderot'u iyi tanıdığı, yapıtlarında ondan etkilendiği görülmektedir. Ancak Hamann, bireyin ve ulusun dilinin tekrarlanamayacağı ve tarihi oluşu görüşünü daha geniş bir çerçeveye oturtur. Hamann, dilin bir Tanrısal bir de insana ait yapısı olduğu savına katılır. Onun için, insanın yaratıcı dil yetisi, aynı zamanda onun insan olma koşuludur, akıl ve dilin gelişmesinin ön şartıdır. Bu yüzden dilin kökeninin insan türünün evrimine dayandığı sanılmamalı, daha çok bu gelişimin öncesinde aranmalıdır. İnsan dili, her şeyi yaratan Tanrı'nın dilinin yansıması olarak kavranmalıdır. Dilin bu hem Tanrısal hem de insana özgü niteliğinden doğan çelişki, bütün dilsel işaretlerin gizemi ve çözülmesi arasındaki dualizmde ortaya çıkar. Bir dilin söz varlığı bir yandan sadece Tanrı'nın fikirlerinin söze dökülmeyen aktarımının işaretidir. Öte yandan insan için gerçeklik, sembol olarak kullanılan işaretler yoluyla oluşabildiği için, algılama bütünüyle bu dilsel işaretleri kavrama özelliğine dayanır. Hamann için dil çeviridir. ("Reden ist übersetzen")⁴⁰

Gerek insan dili gerekse kutsal dil, Tanrı Kelamı'nın bir benzetmesidir. Doğrudan, dolaylı, doğal ve olağan üstü gibi çeşitli vahy yollar vardır. Ama hepsi de dil aracılığıyla gerçekleşir. Edebiyat ürünlerinin bir insan dilinden bir başkasına çevirisi, vahiyin en alt basamağıdır.

Johann Gottfried Herder (1774-1803), dil felsefesini dini temellere dayandıran Hamann'ın bu kuramına şiddetle karşı çıkar. Ona göre dil, dünyaya ait bir olgudur. Bu özelliği, çeviri probleminin tartışılabilmesini olanaklı kılar. Lessing, Wieland, Klopstock, sık sık çeviri kuramı konusundaki görüşlerini dile getirmiş olmalarına karşın, bu görüşlerini akılcı kuramı ciddi biçimde sarsacak bir çerçeveye oturtamazlar. Bunun en önemli nedeni, Wolf-Gottsched dil anlayışına karşı koyacak güçte bir dil kuramının bulunmayışıdır.

Lessing, edebi biçimleri değerlendirirken gelişme, çeşitlilik ve nitelik beklediğini belirtmesine karşın, çeviri kuramında dillerin çeşitliliğini daima tek bir evrensel düşünce düzenine dayandırır. Her dil kendine has özellikleri olan ayrı bir varlık değildir.

⁴⁰J. G. Hamann, "Hist. krit. Gesamtausgabe". hrsg. von J. Nadler, 1949, Bd. 2, . 213; Kloepfer 1967: 48

Ancak dil, **Friedrich Gottlieb Klopstock'da** (1724-1803) olduğu gibi inanç ve duygulara dayandırılıp da Bodmer ve Breitinger gibi algılama mercii olarak akıl yerine duygular kabul edilince, düşünce ve tasarımların dile nasıl yansıdığı sorusunda fazla yol kat edilemez.

Herder'in dil kuramı, Bodmer, Breitinger ve Lessing'in beklediği, Klopstock'un gerekliliğini vurguladığı yaratıcı dilin yenilenmesi görüşüne ilk kez sağlam, ispatlanabilir bir dayanak oluşturur. Aynı zamanda bunun çeviri olgusuna yansıma koşullarını da büyük çapta değişikliğe uğratar.

"Dilin Kökeni Üzerine" (1770)⁴¹ adlı yazısında, hem Aydınlanma döneminde kabul gören kuramı hem de dilin Tanrısal kökenine ilişkin planı reddeder. Herder'e göre dil, her toplumun çevresiyle olan farklı ilişkileri neticesinde vardığı sonuçlardan doğar. Ancak bu durumda dillerin çeşitliliğiyle ilgili görüşler de değişmelidir. Artık bu çeşitlilik ortadan kaldırılması gereken olumsuz bir şey değil, çeşitli ulusların varlığını tarihsel olarak ortaya koyan ve bu birliği sağlayan gerekli, olumlu bir olgudur.

Herder
dili dört evreye
ayırır:

"Dil çocukluk döneminde, çocuk dili gibi tek heceli kaba ve tiz seslerden oluşur. Çocuk gençliğe adım attığında, yabanıllık poetik huzura dönüşür. Kaba, tiz sesler yerine şiirsel bir ifade doğar. Olgunluk dönemine girmiş bir dil, aslında artık şiir değil nesirdir, yaşlılık dönemindeki dil artık estetik güzellik yerine doğruluğu ön planda tutar. "

Bu şemaya göre, Almanca olgunluk döneminindedir. Çeviri, Almancayı nesir döneminden geride bıraktığı o şiirsel dile geri döndürme aracıdır. Bu öğretiyi, çevirmene yol gösterecek birkaç döneme işaret etmektedir. Her dil ayrı bir gelişim evresinde bulunduğu için, biçimsel özellikleri prensipte çevrilemez. Söz sanatlarının çoğu bu alana girer.

Herder de çevirmenin yaratıcı dehaya sahip olması gerektiğini savunanlardandır. Çeviride üzerinde durduğu temel noktalardan biri 'tını'dır. Şiirin tınısı akıl veya bilgi yoluyla çözülemediği gibi öğretilemez de. Çevirmen, kaynak metindeki tınının tekrarlanamaz özelliğini kavrayıp

⁴¹ Wolfgang Pross, J. G. Herder, " Abhandlungen über den Ursprung der Sprache, Text, Materialien, Kommentar", München und Wien, 1978; Apel 1983: 48

⁴² Herders Sämtliche Werke, hrsg. v. Bernhard Suphan, Erster Band, Berlin 1877, 152 - 155; Huber 1968: 72

ona göre bir yol izlemelidir. Yazarla çevirmen arasındaki ilişkiyi bir mektupta şöyle ifade eder:

"Çevirmen önündeki kaynağı hem aşar hem de ona yetişemez. Kaynak metne nasıl yaklaşacağını bu metin belirler. İçerik bakımından onun hükmü altındadır, ona boyun eğmeli ve her koşulda içeriğin benzeşmesini sağlamalıdır. Ancak üslup bakımından daha özgürdür, yabancı dildeki söz sanatlarına dokunmamak, ama bir ev sahibi tavrıyla, karar verenin kendisi olduğunu göstermelidir."⁴³

Deha Çağı, deha öğretisiyle kendine has bir temel oluştururken, Aydınlanma Dönemi taklit kuramına karşı çıkar. Herder her türlü taklidi reddederek kaynak metne olabildiğince bağlı kalınması gerektiğini ileri sürer. Genel olarak, çeviriye hizmet etmek amacıyla fikir üretmek yerine dil ve edebiyat alanındaki görüşlerini örneklemek için çeviriden yararlanır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Hamann ve Herder, dünya aleminin başlı başına dilsel olduğunu, düşünce ve duygunun özgün biçimlerle söze döküldüğünü savunurlar. Bu görüş, çeviri sorunsalını çok farklı bir yöne çekmiştir. Herder, dilin tümüyle insan tabiatından ve bu insanın çevresini kendi tarzında kavrayışından doğan bir sistem olarak açıklanabileceğini öne sürerken, Hamann dilin hem Tanrısal hem de insana özgü bir yanı olduğunda ısrar eder. Hamann için yaratıcı dil yetisi insanın insan olmasının gereğidir, ayrıca akıl ve dilin gelişiminin ön koşuludur. Bu yüzden dilin kökenini insan türünün gelişiminde aramamak, bunun da ötesine gitmek gerekir. İnsan dili, Tanrı Kelamı'nın yansıması olarak algılanmalıdır. Dilin hem Tanrısal hem de insana özgü oluşundaki zıtlık, tüm dilsel işaretlere de yansiyarak onların hem açık ve anlaşılır olmalarına hem de muğlak kalmalarına yol açar. Bütün sözler, bir yandan sadece aslında dile dökülemeyen tanrısal fikirlerle olan bağıntının birer işareti iken, öte yandan idrak tümüyle algılama işlevine sahip bu dilsel işaretlere dayanır. Çünkü insan gerçeği yalnızca semboller şeklinde karşısına çıkan bu dilsel işaretlerde bulur. Hamann'a göre 'söz' çeviridir; yani melâike dilinin insan diline çevirisi. Her ikisi de Tanrı Kelamı'nın sadece benzeridir. Dil bu niteliğinden dolayı her dilsel ifadede var olan insana özgü akıl, ruh ve duygu birliğinin içine döküldüğü bir kalıptır. Bu nedenle Hamann 'gerçek' çeviriyi bir sorun olarak görmez.

⁴³ a. g. e.: 80

Herder'de ise dil, dünyevi bir olgudur. Bu yaklaşım, çeviri sorunlarının tartışmaya açılmasını sağlar. Ona göre dil, insanın çevresiyle kurduğu çeşitli ilişkilerden ve düşünce yoluyla bunlardan çıkardığı sonuçlardan doğar. O halde diller arasındaki farklılık, giderilmesi gereken bir kusur değil, gelişime katkıda bulunan olumlu bir nitelik olarak görülmelidir.

Ancak dillerin, dolayısıyla edebi yapıtların özelliği, Herder gibi birbirlerinden farklı oluşlarına bağlanırsa, kalıtımsal dil anlayışı yaklaşımıyla sürekli ilerleme kaydeden dilin gelişimi insanın kökenine, toplumsal ve tarihi yapısına dayandırılırsa, dil bireysellik ile toplumsallık arasındaki karşılıklı etkileşimi sağlayan insana has en özel araç olarak nitelendirilse, o zaman çeviri problemini yeni baştan ele almak gerekecektir.

Sözcükler, aynı nesne ve kavramları nitelemek yerine, her dilde farklı ve birbirinin yerine geçmeyen nesne ve kavramları belirtirse, 'doğru' çeviri diye bir şey söz konusu olamaz. Bu farklılık, Herder'in yaptığı gibi, olumlu bir tarihi özellik olarak nitelendirildiğinde, çevirinin yapılmaya değer olup olmadığı tartışılır. Herder bu çıkmazı, söz konusu farklılığı ortaya çıkarma ve tanıtmaya yardımcı olma görevini çeviriye yükleyerek aşmaya çalışır. Artık hiçbir çeviri, bir başka dilde aynı şeyi ifade etmez. Aksine, her dilde her defasında başka bir şey ortaya koyar, tarihi gelişmeyi gözle görülür kılar. Bu, Çevirinin olabirliğinin ön koşuludur. Bu görüşlerini dile getirdiği "Fragmente über die neuere dt.Lit." ve "Kritische Wälde⁴⁴" başlıklı yazılarında çeviriyi, çağlar, dillerin farklı gelişim basamaktan ve ulusal diller arası bir aktarım olarak niteler.

18. yüzyılda edebiyat kuramı, edebiyat tarihi ve çeviri arasındaki yakın ilişki, en yoğun olarak Shakespeare'in Almancaya aktarılması sürecinde yaşanır. Çeviri kuramı konusundaki tartışmaların büyük bölümü ve aynı zamanda nazımla ilgili önemli sorunlar yaklaşık 1760'lardan itibaren Shakespeare'le ilgilidir. Çok çeşitli görüşler ileri sürülür. **Christoph Martin Wieland'ın** (1733-1813) çevirisiyle bu tartışmalar (1762-1766) daha da alevlenir. O zamanlar İngilizce yabancı dil olarak pek yaygınlaşmadığından, Wieland'ın çevirileri uzun süre Shakespeare'i tanımanın tek yolu olarak kalır. Daha önce yapılmış birkaç çeviri pek yaygınlık kazanmamıştır. Gezginci İngiliz oyuncuların Shakespeare uyarlamalarına gelince: Bunlar genelde Shakespeare'in dilini hissettirmek bir yana kurguyu doğru aktarmaktan bile uzaktır. Wieland Shakespeare'in

⁴⁴ Bu konuda bkz. Apel 1983: 48

bütün yapıtlarını Almancaya kazandırmayı hedefleyen ilk kişi olur. Fakat sonradan yirmi iki dramını çevirmekle yetinir. Çevirilerini izleyen yıllarda Shakespeare adı, yeni ve yaratıcı ifade biçimleri oluşturma gereğini vurgulayan bir kavram haline gelir. Wieland'ın çeviri yöntemi, bu konudaki tartışmaya daha somut bir zemin hazırlar. "A Mid-Summer Night's Dream"ı mısra mısra aktarma girişiminden sonra, sadece nesirde karar kılar. Zaten çeviriyi genel anlamda aşılmaz bir sorun olarak görmektedir. Ancak nesiri seçmekle, Shakespeare imgesinde bazı garipliklere yol açan bir çerçeve çizmiş olur. Yazara sadık kalarak yapıtı olduğu gibi aktarmak istemesine karşın, pek çok yerde bunu gerçekleştiremez. Mecazlar ve söz dizimi alanında düzeltme, yumuşatma ve basitleştirmeye, yazarın sanatsal yanlışlarını dipnotlarla açıklamaya gider. Öte yandan genellikle acemi yanlışları denebilecek sapmalar yapmıştır. Elinde sadece İngilizce-Fransızca sözlük vardır. Özellikle kritik yerlerde, Fransızca aracılığıyla kavramak ve aktarmak zorundadır. Yine de bu çeviriler, bir çevirinin yarattığı etkinin, içerdiği teknik hatalara bağlı olmadığını ispatlayan bir örnek niteliğindedir. Çağdaşları çevirilerini sıra dışı bulur. Dili, devrin alışılmış ifade biçiminden kurtuluş olarak görülür ve Deha Çağı ozanlarına yol gösterir.

Gerstenberg'in "Merkwürdigkeiten der Literatur" (1766-67) adlı polemik edebi mektupları, çağdaş edebiyatı elden geldiğince kapsamlı bir biçimde yansıtmaktan çok, eleştirel tartışmalara ortam hazırlamaya yöneliktir. Bu mektupların özellikle on dördüncüden on sekizinciye kadar olanlarında çeviri konusundaki görüşlerine yer verir. Çağdaş çevirilerdeki garipliklere ilişkin tartışmasının çekirdeğini, Wieland'ın Shakespeare çevirilerine ilişkin polemikler oluşturur. Lessing ve Herder de Wieland'ı eleştirmişlerdir. Ancak Gerstenberg daha ileri giderek dram yazarı Shakespeare'in Wieland yüzünden temelde yanlış anlaşıldığını iddia eder. Onsekizinci mektubunda Wieland çevirilerinin kötü olduğunu, ama bunu uzun zamandır zaten herkesin bildiğini söyler.⁴⁵

Gerstenberg'in çevirmen Wieland'a asıl karşı çıktığı nokta, Wieland'ın "dram konusunda gereken dehadan yoksun olduğu, çeviri konusunda yeterince yetenekli olmadığı"dır (a.y.). Gerstenberg tarzı gereği, genel olarak çevirmenin yapıtıyla neyi amaçlamış olabileceğini sorar ve

⁴⁵ H. W. v. Gerstenberg, "Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur" (1766- 1767) (Erste und zweite Sammlung, Schleswig und Leipzig. . . . 1766. . . Dritte Sammlung. . . 1767a. . . Der Fortsetzung erstes Stück, Hamburg und Bremen. . . 1770. . . Alle vier Teile sind abgedruckt in: Deutsche Literaturdenkmale des 18. Und 19. Jahrhunderts. . . , hrsg. v. B. Seuffert, Nr. 29 und 30, Stuttgart 1888- 1889, 166); Huber 1968: 87

çeviriyi buna göre değerlendirir. Wieland'ın tahminen bu konuda bir fikri olmadığına sonucuna varır.⁴⁶

1775-1782 yılları arasında Prof. J.J. Eschenburg, Wieland çevirilerine eğilerek eksikliklerini gidermeye çalışır. Eschenburg genellikle kuru ve dolambaçlı ifadeler kullanmakla birlikte, yararlı ve güvenilir bir çalışma çıkarır. Daha sonraları Shakespeare'i aktaran Schlegel ve diğer çevirmenler kaynak olarak ondan yararlanırlar.

Romantik Dönem

Romantik dönem başlarında, çeviri sorunsalı o zamana kadar hiç görülmediği kadar önem kazanır. Hatta Romantik çeviriye eş tutulur ve çeviri kavramı en geniş anlamıyla ele alınır. Gerçi bu yaklaşım beraberinde sınırları belirleyememe tehlikesini de getirmiş olmakla birlikte, daha katı düşünürlerin bakış açılarının genişlemesini sağlamıştır. Romantikler bu yolla çeviri sorunsalının gelişimine büyük katkı sağlamış oldukları için çok önemlidirler.

Romantikler Hamann'ın çeviri anlayışını genişletmeyi ilke edinirler. Kavramların hareket alanını olabildiğince genişletme eğilimleri, özellikle çeviri sorunsalında belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Bu kavramları açma eğilimleri, çeviriyi sanat, tarih ve dil kuramıyla, edebiyat ve eleştiri öğretisiyle iç içe gelişen çok yönlü ilişkileri açısından ele aldıklarını göstermektedir.

Novalis (1772-1801) edebi yapıyla çevirisi arasında hiçbir fark gözetmez. Hatta çeviriyi daha saygın bir faaliyet olarak niteler. Ona göre, edebiyat ürünlerini çeviren kişi "çevirmenin çevirmeni"dir. Çünkü, kendine ve yazara özgü fikirleri amaç metinde aynı anda dile getirmeyi başarır. Novalis'in bu tasarımına göre, çeviri özel ile genelin, bireysel olanla dünyanın iç içe girmiş yansımasıdır. Kusursuzluğa erişmesi ise tarih sürdükçe devam edecek ve kaynak metinle çevirisi arasında bir farklılık kalacaktır. Konu edilen bütünlük 'söz'dedir. Kusursuz çevirinin gerçekleşmesi, ancak tarihin son evresinde düşünülebilir. İşte çevirinin işlevi, günün birinde tüm insanlığın aynı dilde konuşabileceği noktaya gönderme yapmaktadır.

Novalis, 1798'de Athenaeum dergisinde yayımlanan "Blütenstaub-Fragment" başlıklı yazısında çeviri konusundaki görüşlerini böylece dile getirdikten sonra, çeviriyi üç grupta toplar: Bir çeviri ya 'dilbilgisel' ya 'değiştirici' ya da 'mitik'dir. Mitik çeviri, kaynak metni değil, onun ideal şeklini yansıttığı için en üstün nitelikli çeviridir ve büyük saygıyla

⁴⁶ a. g. e.: III

karşılır. Özgün yapıtın özelliklerini eksiksiz olarak bütünüyle yansıtır. Novalis, henüz bunun bir örneğinin olmadığını söyler. Bununla birlikte, edebi eserleri inceleyen ve tanıtan bazı eleştirilerde izlerine rastlanmaktadır. Kişide felsefi ve şairane ruh birbiriyle bütünleştiği takdirde mitik çeviriye ulaşılabilir. Örneğin, Yunan mitolojisi kısmen o ulusun dilinin bu tür mitik bir çevirisidir. Raffael'in "Meryem Ana"sı da bu tür bir mitik çeviridir. Friedrich Schlegel'in Goethe'nin "Willhelm Meisters Lehrjahre" adlı eseri hakkında yazdığı ve çağdaşları arasında hayranlık uyandıran eleştirisi de böyle mitik bir çeviridir.⁴⁷

Dilbilgisel çeviri, bir dilden bir başka dile yapılan, eğilim olarak bilimsel mantığa endekli, bilinen anlamda durağan çeviridir. Bu tür çeviri, bilgi bakımından çok donanımlı olmayı gerektirmekle birlikte sadece analitik yetenek ister.⁴⁸

Değiştiren çeviri, dinamizm yaratan edebi çeviri türüdür. Bu gruba girecek değerde olan çeviri, gerçek şair ruhu ve yazar aynı fikri başka türlü ifade etmiş olsaydı nasıl yaparsa aynı şekilde aktarabilme yeteneği ister. Kolayca kılık değiştirme tuzağına düşer. Bu tür çeviri yapabilecek gerçek çevirmen, bizzat sanatçı olmalı ve eserin bütünündeki anlamı yerine göre şöyle yada böyle verebilmelidir (a.y.). Novalis, bu çeviri türünün başarıya ulaşmasında önemli rol oynadığına inandığı etmenleri şöyle sıralar:

*"Eğer yazarın ruhunu kavrayabilmişsem, üslubunu bozmadan hakkını vererek çevirebiliyor ve pek çok yerde değiştirebiliyorsam, işte o zaman bir yazarı anladığımı göstermiş olurum."*⁴⁹

Bu türün hakkını veren çevirmen, gerçek bir sanatçı olmalı ve bütünün özünde yatan düşünceyi yerine göre gereğini yaparak aktarabilmeli, yani şairin şairi olmalıdır. Bu üç yoldan sadece kitaplar değil her şey çevrilebilir. Tabii burada içerik esas alınmakla birlikte, yazarın hiç aklına gelmeyecek bir biçimi seçme, dolayısıyla 'kılık değiştirme'ye gitme tehlikesi de vardır. Ancak bu yöntemi seçmiş olan çevirmenin tutumu, tıpkı yazarın tasarladığı içeriği ve seçtiği biçimi iki ayrı metinde aynıyla ortaya koyusu gibidir. Bu durumda yazarla çevirmen arasındaki fark tamamen rastlantısalıdır. Yaratıcısıyla insan arasında da böyle bir ilişki vardır (a.y). Her insan, bir diğerrinin pek çok alternatif çevirisinden biridir. İnsan

⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sdun 1967: 47

⁴⁸ Blütenstaup 68 (16f.) in Novalis Schriften (Ausgabe von Heilborn. 2. Teil 1. H~lfte 1901; Franzel 1914: 190

⁴⁹ a. g. e.: 191

olgusuna sürekli hayat veren Tanrı, bir yazar ve aynı zamanda çevirmendir. Adeta Tanrı'nın insanı yaratışı gibi, yeni insanlar yaratan her şair, değiştiren bir çevirmendir. İnsan imgesini karikatürize eden veya herhangi bir şekilde şeklini bozan herkes, kılık değişikliği yapmış demektir (a.y.).

Çeviri yöntemi ve türlerini kapsayan bu ayırım girişimi yenidir. O zamana kadar çeviri yönteminde, yazara ve yapıtına sadakat, ya da amaç dil okuyucusuna taviz verme şeklinde özetleyebileceğimiz iki ayırım vardır. Novalis 'sadık çeviri' kavramını kullanmaz. Romantik dönem için tipik olan 'mitik çeviri' nitelemesi yapar. Öte yandan 'dilbilgisel çeviri' tanımıyla, A.W. Schlegel'inkiler de dahil 18. yüzyılda yapılan tüm filolojik çalışmaları kastettiği sanılmaktadır.

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), aslında çeviriyle fazlaca ilgilenmemekle beraber, yaşadığı çağın çeviri anlayışı doğrultusunda daha önceki katı ayırımı çözmeye çalışır. Çeviriyi üç gruba ayırır: sade nesir tarzı (schlicht-prosaisch), uyarılma (parodistisch) ve bir de bu alanda büyük önem taşıyan 'örnek' çeviri. Bu üçüncü türü şöyle tanımlar:

"Ancak ne eksiksiz ne de eksik çeviride daha fazla ısrar edilemeyip değişimler birbirini izlediği için, biz de şimdi en mükemmeli ve en sonuncusu diye adlandırabilecek bir üçüncü devir, çevirisinin aslının yerini almayıp aslından farklı olmayacak şekilde onunla aynı kılınmak istendiği bir devir yaşıyoruz.

Bu tarz başlangıçta büyük tepkiyle karşılandı; çünkü kaynak metne sıkı sıkıya bağlı kalan çevirmen, ulusunun kendine has niteliklerinden az ya da çok vaz geçer ve böylece toplumda bu zevki geliştirecek bir üçüncü tarz oluşur. "

Goethe her edebiyatta bu üç tarzın tekrarlandığını hatta üçünün aynı zamanda uygulandığını vurgular. İki ulusun kendi özgün edebiyatları arasında bir üçüncüsünün oluşmasını sağlayan çeviri yöntemine ilişkin bu önemli görüşüyle Herder'in ikili ayırımını aşmış görünmektedir.

Bir dilin zenginleşmesi, geliştirilmesi ve şekillendirilmesinde çevirinin önem taşıyıp taşımadığı sorusu, 18. yüzyılda önemini korumaya devam etmiş, ancak Goethe ve ondan sonra bir daha ciddi olarak tartışılmamıştır. Artık bunun şüphe götürür bir yanı yoktur. Güçlü dil, yabancı dili reddetmez, içine alır, hazmeder.

⁵⁰ i. W. v. Goethe, "West-östlicher Divan", Goldmanns Gelbe Taschenbücher, Bd. 487, Wilhelm Goldmann Verlag, München, 1958, 231

Goethe, Novalis'inki ile belli bir benzerlik taşıyan çeviri ayırımı tarihi gelişime dayandırır:

" Çeviride üç dönem vardır. İlki bizi kendi anlayışımız doğrultusunda yabancı ile tanıştırır, sade-nesirsel bir çeviri bunun için en uygun düşenidir. Zira nesir, her edebiyatın nazım sanatının kendine has bütün özelliklerini tamamen ortadan kaldırarak ve şairane coşkuyu genele indirgeyerek başta büyük yarar sağlar, çünkü yabancı eserin olağanüstü mesajını aile ocağımızda, toplum hayatımızda bizlere iletir, nasıl olduğunun bilincine varamadan bize zevk verir. Luther'in İncil çevirisi böyle bir etkiyi her zaman sağlar. "

Goethe, bu tür çeviriyi daima takdir eder. İkinci çeviri tarzını sadece tarihi açıdan ele alır ve şöyle bir sonuca varır:

"Bunu ikinci bir dönem izler. Bu ikinci dönemi kelimenin tam anlamıyla uyarlama (parodistisch) olarak nitelemek istiyorum. Uyarlama olanlar, şiirsel nesir de olsa, nesirseldir, içeriği aynıyla verir ve başka bir kılığa sokarak değiştirir, kısmen aslına sadık kısmen özgündür ve çağın zevkine hitap eder: "⁵¹

18. yüzyılın sonuna kadar yapılan çevirilerin çoğu uyarlama veya Novalis'in tanımıyla 'kılık değiştirmiş' çeviridirler.

Üçüncü tür çeviri, ideal çeviridir. Burada kaynak metinle çevirisinin aynı olması gerekmektedir. Biri öbürünün yerine geçmeyen, öbüründen farklı olmayan çeviridir.

Burada ilginç olan, Goethe'nin bu üç tür ve çağ ayırımında, aynı zamanda nitelik ve zaman arasında bir bağlantı kurmasıdır. Nesirsel çeviriyi çok değerli bulduğu halde, nitelik ve zaman bakımından yaptığı sıralamada, zamanla daha nitelikli çevirilerin yapılacağını vurgular. Hali hazırda en mükemmel olanı nesirsel çeviri olmakla birlikte, çabalar sürdükçe aslının aynısı çeviri, bu sıralamada en üst basamağı oluşturacaktır:

⁵¹ a. g. e. 230

⁵² a. g. e.: 230-231

*"Ama üçüncü türü aynı zamanda en son tür olarak nitelememizin nedenini kısaca açıklayalım. Aslıyla aynı olmaya çabalayan çeviri, sonunda aslının satırları arasında yazılan çeviriye yaklaşır ve aslının anlaşılabilirliğini fevkalade kolaylaştırır. Böylece aslına doğru yönlendirilmiş, hatta sürüklenmiş oluruz ve işte o zaman, içinde yabancıyla yerlinin, tanıdık olanla bilinmedik olanın birbirine yaklaştığı döngü nihayet tamamlanmış olur."*⁵³

Görüldüğü gibi, bir edebiyat tarihçisi olan Goethe konuya tarihi açıdan yaklaşır. Ayrıca çeviriyi değerlendirme açısından yaptığı sıralamayı, aynı zamanda çeviri yöntemleri olarak algılamak mümkündür. Herder, Voss ve Wieland gibi, Almanya'da üne kavuşmuş Fransız çevirmenler de bunları çeviri yöntemleri olarak değerlendirirler. Goethe bu yöntemleri Wieland'ın çevirileri hakkındaki değerlendirmesinde tekrar ele alır:

*"Çeviride belli başlı iki yöntem vardır, biri, yabancı bir ulusun yazarını bize getirerek bizim yazarımız olduğunu zannetmemizi ister, öbürü ise, bizden yabancıya gitmemizi ve onun şartlarını, dilinin tarzını, özelliklerini bulmamızı talep eder."*⁵⁴

Goethe "Diwan"ında uyguladığı yöntem konusunda şu açıklamayı yapar:

"Fevkalade düşünürlerin eserlerini paylaşmak istiyorsak, doğrululaşmalıyız, Doğu kalkıp bize gelmeyecektir."

Goethe'nin kendisinden sonrakilere geniş ufuklar açacak bu görüşlerinde Romantiklerin ve Herder'in büyük payı vardır.

Friedrich Schlegel'in (1772-1815) "Notizhefte zur Philosophie der Philologie" (1797) (Filoloji Felsefesine Dair Notlar) adlı yayını, Romantik dönemin sanat ve bilim kuramı için neredeyse başlangıç noktası sayılır ve Schleiermacher'e kadar etkisini sürdürür. Schlegel burada, çeviri kuramına ilişkin görüşlerin çerçevesi sayılabilecek yeni bir filolojinin ana hatlarını çizer. Schlegel'e göre, Antik Çağ ve Modern Çağ arasındaki önemli farkların ayırımına varılması sonucunda taklit edebiyat reddedilir ve yeni bir filoloji oluşturma zorunluluğu doğar. Bu filoloji, dil ve edebiyatı incelemede

⁵³ a. g. e.: 232

⁵⁴ Bu alıntı için bkz. Sdun 1967: 54

⁵⁵ a. y.

'tarih' olgusunu ön plana çıkarmayı ilke edinecektir. Buradan hareketle, filoloji iki gruba ayrılır: 'klasik' ve 'ilerici'. Eski filoloji, dil ve edebiyatı bir bütün olarak ele alırken, Schlegel'in sürekli değişerek gelişimini sürdüren bir alan olarak tanımladığı yeni filoloji, bu olguları oluşum süreçleri içinde araştıracaktır.

Schlegel, tarih olgusunu çeviri kuramının ana sorunsalı olarak değerlendirir ve daha önceki tartışmaları yeterli bulmaz: "Aslında, çevirinin ne olduğunun hala hiç bilincinde değiliz."⁵⁶ Bu nedenle, özellikle olumsuz saptamalardan yola çıkarak bu kavramın kapsamına sınırlamalar getirir. Çevirinin ne olduğunu değil ne olmadığını ortaya koyar: Çeviri "asla taklit değildir." Kaynak metnin yerine geçmek zorunda değildir, zaten istese de başaramaz. Özellikle klasik yapıtların çevirileri, ait oldukları dönemin anlayış düzeyini sergiledikleri için, bir geçiş olgusu niteliği taşımaktadırlar. Her çeviri, kaynak yapıtın varlığını sürdürdüğü zaman dilimi içinde bir 'an', aynı zamanda da yeni bir yapıt olduğu içindir ki, oluşumu devam eden yeni sanat biçimindeki bir 'an'dır.

Çeviri sorunsalının Romantiklerin sanat kuramında ne kadar önem taşıdığı bu düşüncelerden de anlaşılmaktadır. Ana ilkeleri denebilecek 'biçimlerin devamlılığı' (Kontinuum der Formen) anlayışından hareket edildiğinde, edebiyatın gelişimini en belirgin şekilde ortaya koyan olgudur çeviri.

Friedrich Schlegel'in kardeşi **August Wilhelm Schlegel** (1767-1845), yaptığı Shakespeare çevirilerini, çeviri kuramı hakkındaki görüşlerine temel alır. 1796'da yazdığı "Shakespeare bei Gelegenheit Wilhelm Meister" (Wilhelm Meister vesilesiyle, Shakespeare) adlı makalede, Goethe'nin bu yapıtındaki Shakespeare'in Alman tinselliğine sağladığı büyük katkı ve Shakespeare'in eserinin Goethe'de yarattığı göz kamaştırıcı şiirsellik ile, nesir şeklinde kaleme alınmış mevcut çevirileri arasındaki çelişkiye dikkat çekmek için, Goethe'nin bu romanındaki 'Shakespeare-imesi'ni ele alır. Buradan hareketle, şiirsel çevirinin koşullarını belirler: "Bu tür çeviriler bir anlamda en sadık nesir çevirisinden daha sadık olabilir".⁵⁷ Schlegel, böyle bir çeviriden, "biçime özgü tipik farkların hiç birini yok etmemesini" beklemekle, çeviri tanımına 'fark ölçütü'nü getirmiş oluyor. Böyle bir beklentinin Shakespeare örneğiyle ortaya konması, 18. yüzyılın çeviri anlayışıyla, giderek kaynak yapıtın içine daha çok nüfuz etme eğilimi arasındaki diyalektiği pekiştiriyor. Deha çağında esas olarak, Wieland'ın

⁵⁶ Schlegel, Logos içinde: 17, 1928, 38; Apel 1983: 51

⁵⁷ a. g. e.: 46

çevirilerinin yarattığı bir Shakespeare imgesi hakimdir. Burada biçim farklılıkları henüz fazla ağırlık kazanmamıştır. Shakespeare'in bu denli ilgi uyandırmasının bir nedeni de, klasik dönemin katı kuralcılığını yıkan o kural ve biçim tanımaz üslubudur.

A.W. Schlegel, 'Roland' destanının son sözünde, çevirmenin sahip olması gereken özellikleri sıralar.⁵⁸ Buna göre, çevirmen öncelikle kaynak metni algılayacak duyarlılığa sahip olmalıdır. Bu, romantik çağın evrensel edebiyat anlayışının gereğidir. Aslına sadık çeviri ancak böyle mümkündür. İkinci koşul, her iki dile hakimiyettir. Dil konusundaki birikim canlı olmalı, kuramdan çok uygulamadan gelmelidir. Dili yaşayarak öğrenmedikçe havasını ve tınısını aktarmak olanaksızdır. Çeviride amaç, tüm edebiyat ürünlerini içerik ve biçim bakımından olduğu kadar hava ve tınıca da elverdiğince bağlı kalmaktır.

Çevirmenden ve çeviriden beklenen bu nitelikler, Breitinger'den Herder'e kadar öne sürülen düşünceleri yansıtmaktadır. Çevirinin şiirsel olması gereği de Klopstock ve Herder'e dayanmaktadır. Çeviri hakkındaki bu görüşler, Aydınlanma Döneminde ve daha sonra Herder'de de açıkça ifade edilmiş olmakla birlikte, Romantik dönem bunlara 'evrensellik' boyutunu ekleyerek çeviri sorunsalını daha geniş bir çerçeveye oturtmaktadır.

19. Yüzyıl

Çeviri kuramı Breitinger, Herder ve Romantiklerde filolojik bir alt yapı kazanmıştır. 19. yüzyıl boyunca da bu konudaki ciddi yaklaşımlar filolojik çerçevede ele alınır.

19. yüzyıla hatta 20. yüzyıla kadar sadece kutsal kitaplar ve sanatlı yapıtların çevirisi, büyük sorumluluk gerektiren iddialı bir görev olarak değerlendirilir ve bu nedenle kuramsal açıklamalara fazla yer verilmezken, Schleiermacher çevirinin kapsamını genişleterek 'aktarım' başlığı altında gruplara ayırır.

Friedrich Schleiermacher'e (1768-1834) kadar uzanan tarihi gelişim sürecinde, çeviri sorununu aşmak üzere, kaynak metnin niteliğine göre başlıca iki yöntemin benimsendiğini görmüştük. Kutsal kitapların çevirilerinde, söz diziminin gizeminden kaynaklanan dokunulmazlığı ilkesinden hareketle, sözcüğü sözcüğüne çevri yöntemi benimsenirken,

⁵⁸ a. g. e.: Bu konuda bkz. E. Lohner (brsg). "Kritische Schriften und Briefe." Bd. I, 116; Apel 1983: 52

edebi metinlerin çevirisindeki ölçüt, kaynak metin ve yazarına karşı bir tür ideal sadakat olmuş, bu doğrultuda kuramlar geliştirilmiştir.

Schleiermacher 24 Haziran 1813'de Berlin Kraliyet Bilimler Akademisi'nde sunduğu "Çevirideki Değişik Yöntemler Üstüne"⁵⁹ başlığını taşıyan bildiriyle, 19. yüzyılın çeviri sorunsalına kuramsal açıdan büyük katkıda bulunarak yeni bir dönem başlatmış olur. Burada, Platon'u Almancaya aktarırken karşılaştığı önemli sorunların çözümünde esas aldığı ilkeleri açıklar. Schleiermacher şöyle der:

"Çeviri prensipte bir anlama ve aktarma sürecidir. Bu aktarım süreci, sadece farklı diller arasında değil aynı dil içinde farklı ağızlar, grup dilleri ve aynı dilde yazılmış eski metinler için de söz konusudur"

Schleiermacher çeviriyi 'aktarım' adı altında geniş kapsamda ele alarak gruplara ayırır. Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi bu aktarım, mekan bakımından iki dil arasında, zaman bakımından aynı dilin farklı zaman dilimleri arasında (eski-yeni) olduğu gibi aynı dil alanı içinde aynı anda var olan farklı gelişim katmanları arasında (standart dil-ağız) veya bir dilin değişik katmanları arasında (standart dil-argo) yapılır.

Diller arası aktarımı da metin türüne göre ikiye ayırır: Çevirmenlik (Übersetzen) ve dilmaçlık (Dolmetschen):

"Kaynak metinde yazarın yaratıcılığı ne kadar az hissedilir, bir o kadar da yalnızca konuyu ele alan organ tutumu sergilenir ve zaman-mekan düzenine uyulmuş olunursa, aktarımda da o ölçüde salt dilmaçlık söz konusudur. Bu durumda gazete makalesi veya gezi notları aktaran kişi öncelikle dilmaçtır ve şayet bu çalışmanın kendisine büyük sorumluluk yüklediği gerekçesiyle sanatçı muamelesi görmek isterse gülünç olur. öte yünden, yazarın üslûbu ne kadar çok fark edilir ve bunu konuyla yoğurmadaki ustalığı ne kadar ağırlık kazanır, kendi seçtiği veya izlenimleriyle edindiği herhangi bir düzeni ne kadar tutarlı izlerse, o zaman çalışması da o ölçüde yüksek sanat düzeyine ulaşmış demektir ve çevirmenin de çalışmasında başka yetenek ve

⁵⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sdun 1967: 37- 43

⁶⁰ F. Schleiermacher, "Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens"; Störig 1973: 38-70

beceriler sergilemesi, yazarı ve dilini bir dilmaçınkinden farklı biçimde tanımış, kavramış olması gerekir: '

Bu ayırma göre, çevirmen yöntemini elindeki metin türü doğrultusunda belirleyecektir. Dilmaçlık yazılı veya sözlü metinleri kapsar. Yazar ya da konuşmacı, sadece zaman-mekan düzenine bağlı kalarak işlediği somut konuyu aktaran organdır. Bu tür metinlerin sözcük dağarcığı da konu veya meslek dalına, ya da yasalar ve alışkanlıklara göre düzenlendiği için, bir yabancı dile aktarımlarında sorunlar yaşanmaz. Anlam tek olduğu için kolay anlaşılırlar. Aktarım heredeysel mekanik bir iştir.

Çevirmenlik ise yaratıcı yazara yöneliktir. Onun yapıtında konu ve olgu söylemde dile gelmez, söylem konuyu yaratır. Bu niteliğinden dolayı yabancı dile aktarılmasında sorunlar yaşanır. Çünkü kaynak ve amaç dilde birbiriyle tamamen örtüşen sözcükler ve yapısal niteliklere rastlamak neredeyse olanaksızdır. İki dil köken ve zaman bakımından birbirinden uzaklaştıkça, bu dillerin öğelerindeki örtüşmezlik de o ölçüde artar. Çevirmene düşen, bunların bilincinde olarak, kaynak metindeki dilin 'ruhu'nu amaç metne aktarmaktır. Bunu başardığı takdirde, edebiyata düşkün eğitimli kaynak metin okurunun söz konusu yapıttan aldığı tadı amaç dil okuruna da taşımış olacaktır.

Schleiermacher, kavramlar konusunda da ayırma gider. Yaptığı sınıflamaya göre, tam olarak belirlenebilen nesne ve olguları karşıladıkları için farklı dillerde birbiriyle tamamen örtüşen kavramlar olduğu gibi düşünce, duygu ve anlayışları yansıtan ve zaman içinde değişime uğramış olanlar da vardır. Her dilin kavramlar sistemi farklıdır.

Schleiermacher'e göre, kaynak yapıtın 'ruhu'nu amaç dil okuruna aktaracak bir yöntem izlenmelidir. Çeviri uğraşı, edebiyat zevki gelişmiş 'eğitimli kişi'yi hedef alır.⁶¹ Yabancı dil bilmekle birlikte, o dile yabancı kalan bir kitleye hitap edildiğinden, çeviride yeniden yaratma, açıklama veya Almancaştırma gibi yöntemlerden söz edilemez. Schleiermacher çevirinin yerli bir yapıt gibi okunması gerektiği görüşünü reddeder. Aksine, kaynak yapıtın dilinin olabildiğince yansıtılmasından yanadır. Bunun da ancak, sıradan bir konuşma dili ve alışlagelmiş ifade biçimleri kullanmak yerine, amaç dili yabancı bir benzerliğe doğru zorladığını hissettiren bir '*yabancılaştırma yöntemi*' yle sağlanacağını savunur. Çevirmen amaç metinde kaynak metnin dilini koruyarak kendi ifade biçimiyle kaynaştırmalıdır. Aksi takdirde kaynak dilin 'ruhu'nu veremez.

⁶¹ a. g. e.: 39

⁶² a. g. e.: 40

Wilhelm von Humboldt (1767-1835) "Dil Yapılarının Farklılıkları ve Bunların İnsanın Manevi Gelişimi Üzerindeki Etkileri Hakkında" (1836) adlı çalışmasında, döneminin tarihi boyutu keşfetmiş dil anlayışını ele alır. Gündemdeki konu, herkesin yararlanabileceği bir sistem olan dilin, bireye özgü düşünceleri nasıl ifade edebildiğidir. Ortak bir ana dil için söz konusu edilen böyle bir sorun, dilden dile aktarımda daha da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Zira her 'ana dil', bir dünya görüşünü belirleyen, dünyayı kavramaya, yorumlamaya ve yansıtmaya yarayan belli bir sistem olarak ele alındığında, bu sorunun boyutlan daha da genişlemektedir.

Humboldt bu yapıtında ana dil ile düşünce arasındaki bağı şu sözlerle dile getirir:

"Dil adeta ulusların ruhlarının dış görünüşüdür, dilleri ruhlarıdır, ruhları da dilleri; bunların birbirinin aynı olduğu ne kadar vurgulansa azdır.

Humboldt bu incelemesinden çok önce, 1816'da Aeschylus'dan yaptığı Agamemnon çevirisinin girişinde, düşünce ile ana dil arasındaki bu yakın ilişki nedeniyle kendine has özelliklerle bezeli kaynak yapıtın çevrilemez olduğunu ileri sürer.⁶³ Bir dili öğrenmek, o kültürde yetişmek, orada aktarılan gerçeklik anlayışını benimsemek demektir. Birey dille özdeşleştiğinden, dil istenildiğinde değiştirilebilen sıradan bir aktarım aracı değil, bireyin dünyayı tanıma ve kavrama sürecinde kendine esas aldığı çok önemli bir sistem, bir anlayıştır. Kaldı ki, çevirmen bu sistemin içinde yetişmiş de olsa amaç dilde karşılığını bulabilmesi apayrı ve içinden çıkılmaz bir sorundur.

Humboldt'un sözünü ettiği ve tabii ki özellikle edebi metinler için geçerli olan çevrilmezlik anlayışı buradan kaynaklanmaktadır. Humboldt, hangi dilde olursa olsun, sözcüklerin birbirleriyle bire bir değiştirilmeyen özgün karakterinden yola çıkar. Konuya böyle yaklaşıldığında, bir dildeki hiçbir sözcük bir başka dildeki karşılığıyla tamamen örtüşmediğinden, asıl kastedilen daima kaynak metinde saklı kalır.

Humboldt çevirinin zorunlu olarak aslından daima biraz farklı bir ürün olduğu çıkmazını 'yalın sadakat' anlayışıyla aşmaya çalışır. Ancak bu

⁶³ a. y.

⁶⁴ Wilhelm v. Humboldt, "Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts" hrsg. H. Nottle, Darmstadt 1949; Stolze 1994:24

sadakat kaynak metinle değil sadece çevirmenin onu algılayış biçimiyle ilgili olabilir. Çeviri yabancı olduğunu hissettirmeyi hedeflemelidir. Bu noktada yabancı ve yadırgatıcı arasında ayırım yapılmalıdır. Çeviri yadırgatıcı değil yabancı olduğunu hissettirdiğinde, en büyük hedefine ulaşmış demektir. "Yadırgatıcı özelliği ön plana çıkar, hele bir de yabancı olanı anlaşılabilir kılsa, o zaman çevirmen kaynak yapıyla başa çıkamadığını ortaya koymuş olur".⁶⁶

Humboldt bu tezi savunurken, yaptığı Aeschylus çevirisi belirsiz ve anlaşılabilir olmakla suçlanır. Bunun nedeni, özellikle kaynak metindeki vezin ve söz dizimini Almanca'nın sunduğu olanakların sınırlarını zorlayarak, hatta onu aşarak aktarmaya çalışmasıdır.

19. yüzyıl başlarındaki önemli filozoflar gibi Humboldt, Schleiermacher ve Schlegel de dili bir hareket, bir tarih ve miras, koşullu özgürlük sınırları çerçevesinde gerçekleşen bireysel ve sosyal bir eylem olarak ele alırlar. Bu filologların çeviri sorunsalı konusundaki görüşlerinde, tarih bilinci ve kültürel hoşgörü ile metni kavrama koşulları arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir.

Humboldt'un çağdaşı Schleiermacher'e göre de felsefi ve edebi metinlerin çevirisi olanaksızdır. Zira bu tür metinler içerik ve biçim bakımından kaleme alındıkları dil tarafından şekillendirilmişlerdir. Çevirmen olsa olsa kaynak dilin 'ruhu'na işlemeye ve 'yabancılaştırma' yöntemiyle kaynak yapıtı amaç dile denk düşecek şekilde aktarmaya çalışır.

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, (1848-1931) 19. yüzyıl sonlarında çeviri alanındaki bu geleneği neredeyse tamamen yadsıyarak daha 18. yüzyılda aşılacak bir çeviri anlayışına döner. "Çeviri Nedir" (1891) adlı yazısında ve Yunancadan yaptığı çevirilerin önsözlerinde Humboldt, Voss, Schlegel ve Goethe'yi eleştirir:

*"Burada da geçerli olan harfleri bir tarafa bırakıp ruhu izlemektir, ne sözcükleri ne de cümleleri çevirmek değil düşünceleri, duyguları algılamak ve aktarmaktır. Elbise yenilenmeli, içindeki kalmalıdır. Her başarılı çeviri, biçim değiştirmektir. Daha kesin bir ifadeyle, ruh kalır ama beden değişir, gerçek çeviri kılık değiştirmedir."*⁶⁷

⁶⁶ Wilhelm v. Humboldt, "Einleitung zu Agamemnon", in: W. v. Humboldts gesammelten Schriften, Bd. 8, B. Behr's Verlag, Berlin, 1909: 1 19-146; Störig 1973: 71- 96

⁶⁷ a. g. e. 132

Böylece, çeviri sorunu geriye dönerek neredeyse seksen yıl önce Schliermacher'e bile aykırı düşebilecek bir konuma getirilmiştir. "Yeni mısralar okuyucusunda eskilerinin o çağda kendi ulusunda bıraktığı etkiyi yaratmalıdır."(a.y.) teziyle, yüzyıllık filolojik bilinç farkı bir tarafa bırakılmış olmaktadır. Üstelik yorum gereğinin nedenleri açıklanmamıştır. Wilamowitz'in çevirileri de kuramına uygundur. Yunanca vezin yapısı beş jambuslu kafiyesiz vezinlere, betimlemeler Goethe tarzı sentezlere, mitik Tanrılara inanışla ilgili ifadeler hıristiyan burjuva kavramlarına dönüştürülerek güncelleştirilmiştir.

Wilamowitz'den Emil Staiger'e (1960) kadar uzanan bu yaklaşımın belirlediği kuramın önemli esaslarını söyle sıralamak mümkün: Çevirmen her okuyucunun kaynak metni bütünüyle anlamasını sağlayacak Almanca bir yapıt yaratmalıdır. Bu yapıtın anlaşılabilirliği çevirinin iletmesi gereken etkiye bağlıdır. Çevirinin okuyucusunda aynı etkiyi yaratması, her yönüyle Almanca olan araçlarla sağlanmalıdır. Çeviri metni doğrudan anlayıp hissedebilmenin ön koşulu sayılan tanıdık olma duygusu, dildeki yeni yaratılara baş vurmaktan kaçınmayı gerektirir. Konuya böyle yaklaşıldığında "Almancaya çevirmek, büyük ozanlarımızın dil ve üsluplarına göre çevirmek demektir".⁶⁸

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Wilamowitz için de çevirmenin görevi, tümüyle özümsemiş olduğu yazarın duygu, düşünce ve ruh halini kendine göre serbestçe aktarabilmektedir. Dillerde birbiri ile tamamen örtüşen sözcükler olmadığına göre, bunun bir başka yolu yoktur. Sözcüğü sözcüğüne sadakat, kaynak metnin hakkını veremez. Ozanın ruhu çevirmenin duygularını harekete geçirmeli ve ifadeler ağzından özgürce dökülmelidir. Bu özgürlük kaynak, metni vezni ve üslubu belirleyen amaç dilde yeniden yaratmak demektir. Amaç dilin kültürü ne kadar eski, edebiyatının yerleşik üslubu ne kadar oturmuş ise, çevirmenin biçimden sapmadığından o kadar emin olunabilir.⁶⁹

Bu anlayış Wilamowitz'in serbest çeviriye ne denli yakın olduğunu göstermektedir. Çeviride içerik ve dil ayırımına gitmesi ve klasik dönem ozanlarının üslup anlayışını yegane ölçü olarak kabul etmesi, çevirmeni kaynak dil - amaç dil ikileminden kurtarmaktadır. Yapılacak tek şey, klâsik üslupta karar kılmaktır. Amaç dildeki yerleşik üsluba aktarıldığı sürece

⁶⁸ U. v. Wilamowitz-Moellendorff, "Was ist Übersetzen ?" Reden und Vortraege, Bd. I, 1 -36, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1925; Störig 1973: 139 -170, bu alıntı için: a. g. e. 145

⁶⁹ E. Staiger, "Das Problem der Übersetzung antiker Dichtung". Artemis Verlag, Zürich-Stuttgart, 1963, 149; Kloepfer 1967: 65

herşey çevrilebilir. Böyle bir aktarım ya da kılık değiştirme yoluyla edebi yapının her ögesi aktarılabilir. Söz dizimi, vezin, çağ gibi tüm nitelikler önceden belirlenmiş bir ölçüye ayak uydurduğu takdirde 'yabancı'yi amaç kültüre mal etmek mümkün olabilir.

Wilamowitz'in kendi çağının çeviri anlayışını tümüyle yadsıyan ve büyük tepki alan bu görüşleri yadırgatıcı gelmekle birlikte, çeviri kuramlarının Antik Çağ'dan bu tarihe kadar birbirinden kolaylıkla ayrılabilen ve birbirini izleyen bir düzen içinde gelişmediğini gözler önüne sermektedir. Çeviri alanında kuram geliştirenler, çoğu durumda kendilerinden öncekilerin ve çağdaşlarının katkılarından habersizdirler. Böyle bir kopukluk kendisinden önceki gelişmeyi reddeden Deha Çağı kuramcılarında da görülmektedir. Onlar da Deha Çağı öğretisiyle kendilerine has bir temel oluşturarak Lessing'e kadar sürecek çeviri tutumunu belirlemiş olan Aydınlanma Çağı taklit kuramıyla savaşmışlardır. Aydınlanma Çağı çeviri anlayışının Gerstenberg ve diğerlerinin eleştirileriyle son bulmasının nedeni de budur.⁷⁰

Ancak, hangi kuram doğrultusunda aktarılırsa aktarılısın, tarihte önem kazanmış hiçbir çeviri, aslının sıradan bir taklidi olmamış, mutlaka bir yöntem kaygısı taşımış, o dönem duyulan gereklilik çerçevesinde dil ve edebiyat tarihine yeni birşeyler katmıştır. Yol gösterici çeviriler, bilhassa Yeni Yüksek Almanca dil tarihini, 18. yüzyıldan itibaren de edebiyat tarihini köklü biçimde etkilemiştir. Bunun da ötesinde, Alman edebiyatı tarihinde, çevirinin kaybolmuş geleneklerin yerine geçtiği ve yeni anlatım olanakları sunduğu çığır açıcı dönemler olduğu görülmektedir. Örneğin Luther'in İncil çevirisi bir yana, 18. yüzyılda Wieland, Schlegel ve Voss'un Shakespeare çevirileri yada Fransız edebiyatından yapılan çeviriler gibi.

İster 'serbest' ister 'sadık' yöntemle yapılmış olsun, her çeviri zaman ve mekan bakımından yabancı olanın bir başka çağ ve kültüre aktarılabilmeğine örnek oluşturur. Asıl tarihi soru, bunda ne kadar başarılı olduğudur. Çevirinin başarısının tespitinde kullanılacak kriterler hala tartışma konusudur. Çeviri analizleriyle ilgili mevcut veriler yeterli olmamakla birlikte, edebiyat bilimi ve dilbilimin çeşitli alanlarının bu soruyu çözmeye yönelik çalışmaları, 20. yüzyıldaki çeviri kuramlarını inceleyen ikinci bölümde ele alınacaktır.

⁷⁰ Störiğ 1973: 143

KAYNAKÇA

- AKERSON-ERKMAN, Fatma Anlam Çeviri. Karşılaştırma, abc Kitabevi İstanbul 1991.
- AKSAN, Doğan Her Yönüyle Dil 1,11. Türk Dil Kurumu, Ankara 1979-80.
- AKŞİT, Göktürk Çeviri, Dillerin Dili, Çağdaş Yay. İstanbul 1986
- APEL, Friedmar Literarische Übersetzung, J.B.Metztersche Verlags- buchhandlung, Stuttgart 1983
- ARENS, Hans Sprachwissenschaft, Kari Alber Verlag, Freiburg/ München 1969
- AYTAÇ, Gürsel Yeni Alman Edebiyatı Tarihi, Kültür Turizm Bak.Yay.Ankara 1983
- DÖRFER, Gerhard Türkische und Mongolische Elemente im Neu- persischen, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1965
- EGGERS, Hans Deutsche Sprachgeschichte I, Rowohlt, Reinbeckbei Hamburg 1963, II. 1965, III. 1969 FRAENZEL, Walter Geschichte des Übersetzens im 18.Jahrhundert, Beitrage zur Kultur und Universalgeschichte, hrsg. von Karl Lamprecht, 25.Heft, R.Voigtlaender Verlag, Leipzig 1914
- GOETHE, Johann Wolfgang von West-östlicher Divan,Wilhelm Goldmann Verlag, München 1958
- HUBER, Thomas Studien zur Theorie der Übersetz~s im Zeitalter der deutschen Auffklärung 1730-1770, Deutsche Studien, hrsg.Willi Flemming 1.und Kurt Wagner, Bd. 7, Anton Hain Verlag, Meisenheim amGlan1968
- KOLLER, Werner Einföhrung in die Übersetzungswissenschaft, 4. Auflage, Qelle und Meyer Verlag, Heidelberg- Wiesbaden 1992
- KLOEPFER, Rolf Die Theorie der litererischen Übersetzung, Wilhelin Fink Verlag, München 1967
- LİNDQVİST, Axel Deutsches Kultur-und Gesellschaftsleben im Spiegel der Sprache, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1955
- MARTİNİ,Fritz Deutsche Literatur Geschichte, Kröner Verlag Stuttgart 1972
- MOSER.Hugo Deursche Sprachgeschichte, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1965
- MOUNİN, Georges Geschichte, Thorie, Anwendung, Nymphenburger Verlagshandlung, München 1967
- SAVORY,Theodor Tercüme Sanatı, (çev.Prof.Hamit Derele) M.E.B.Y. İstanbul 1994
- SDUN,Winfried Probleme und Theorien des Übersetzens in Deutschland vom 18.bis zum 20Jahrhundert, Max Hueber Verlag, München 1967

SENGER, Anndiese Deutsche Übersetzungstheorie im 18.Jahrhundert, Bouvier Verlag, Bonn 1971

STOLZE, Radegundis Übersetzungstheorien / Eine Einföhrung, Gunter Narr Verlag, Tübingen 1994

STÖRIG, Hans Joachim Das Problem des Übersetzens, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2.Aufl., Darmstadt 1973

SZYROCKI, Marian Die deutsche Literatur des Barock, Rowohrt Verlag, Reinbeck bei Hamburg 1968

ÜLKÜ, Vural Almanyada Dil Cemiyetleri /17.Yüzyıldan Günümüze Kadar, A. Ü. D. T. C. F. Yay., No 281, Ankara 1978

WANDRUSZKA, Mario Die europaeische Sprachgemeinschaft, UTB Francke Verlag, Tübingen 1990